

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

# Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, [www.reprorecht.nl](http://www.reprorecht.nl)) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.*

[info@boomamsterdam.nl](mailto:info@boomamsterdam.nl)  
[www.boomuitgeversamsterdam.nl](http://www.boomuitgeversamsterdam.nl)

# Het deugdzame effect van matigheid

*Vanouds heet het dat de heerschappij van de middenklasse orde en rust brengt. In deze tijd vergt dat wel dat dit brede segment van de samenleving zich oefent in de deugd van matigheid.*

---

door *Marcel Becker*

---

Docent aan het Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen.

## I. BOURGEOIS VIRTUES

De gedachte dat de stabiliteit van de samenleving is gebaat bij een sterke middenklasse, vinden we al terug bij de Grieken. Aristoteles, die onmiskenbaar een aristocratische oriëntatie had, constateert uit een uitgebreide inventarisatie van politieke systemen dat heerschappij van de middenklasse in ieder geval orde en rust garandeert. Zijn verklaring is even eenvoudig als herkenbaar: wanneer de rijken of de armen de macht hebben, leidt dat tot jaloezie van de andere groepering.<sup>1</sup> Beide groepen accepteren het wél wanneer de middenklasse haar stempel op de samenleving drukt. Over de mentale eigenschappen van de middenklassers vinden we bij Aristoteles weinig; hij beschrijft de groepering vooral in economische termen. Daarin kwam in de eeuwen na Aristoteles weinig verandering.

Pas in de moderne tijd ontstond de verbinding tussen de stabiliserende rol van de middenklasse en morele kwaliteiten. In de zestiende eeuw zag men dat het arbeidsethos van de opkomende handelsklasse voortkwam uit deugden als soberheid en spaarzaamheid. En de later in zwang komende begrippen burgerij en burgerlijke cultuur kleefte een zwaar morele lading aan, tot een niveau van kneuterigheid en bedomptheid waar de hedendaagse lezer van terugschrikt.

De morele invulling van de mentaliteit van de handelsklasse bleek in

Webers historische studie over het calvinisme als voedingsbodem van de koopmansgeest niet zonder problemen. Het kapitalisme gedijt op een bodem van spaarzaamheid en arbeidsethos, die met name door religie zijn ingegeven. Maar het kapitalisme kent tendensen als hedonisme en onge-reemd vrijheidsdenken, die juist deze geestelijke bodem ondermijnen.

In zeker opzicht slaat het kapitalisme de fundamenteën onder zichzelf weg. Een discussie hierover zou te ver voeren. De analyse geldt niet meer alleen voor de traditionele bourgeoisie, zij raakt ons allemaal als onderdeel van het kapitalistische systeem. Deze verbreding weerspiegelt in zekere zin het lot van het begrip middenklasse. Van een specifiek begrip is het opgerekt tot een notie die een oneindige variëteit omvat. Kleine zelfstandigen, onderwijzend personeel, ambtenaren, werkers in de gezondheidszorg en vele andere echelons worden tot de middenklasse gerekend.

De verwatering maakt het onmogelijk een set deugden te formuleren die, vanwege een specifieke positie in de samenleving, bij deze cluster zou passen. Hebben de groepen dan alleen de inkomenscategorie gemeenschappelijk? Dit is te snel geconcludeerd. Over de breedte van de samenleving spelen traditionele Nederlandse waarden en de behoefte aan orde en stabiliteit nog steeds een rol. Sociaalwetenschappelijk onderzoek benadrukt keer op keer de gehechtheid aan gezinswaarden, die niet zo ver verwijderd zijn van de oudere deugdencatalogus van de middenklasse. Evenmin staat ter discussie dat burgerdeugden als vrijheidszin, pragmatisme en egalitair denken ons handelen sterk bepalen.<sup>2</sup> En de hard werkende Nederlander staat gereserveerd tegenover hedonisme en financiële excessen, zoals de publieke verontwaardiging over hoge salarieringen laat zien. Onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau leert ook dat de meeste Nederlanders respect en solidariteit hoog in het vaandel hebben staan (en zij vinden dat vooral de ander zich daar niet aan houdt...)³. Terwijl enerzijds de begrippen burgerlijk en burgerlijke cultuur een bedomptheid aankleven waarmee mensen zich niet graag identificeren, blijken anderzijds de oude waarden hardnekkiger dan menigeen denkt.

Bij de verduidelijking van dit complexe en veelzijdige waarden- en normenstelsel kan de deugdethiek een rol spelen. Het deugdbegrip heeft mogelijkheden om met behoud van morele oriëntatie de sfeer van bedomptheid en braafheid kwijt te raken (paragraaf 11). Het bevat daarbij een krachtige morele handelingstheorie. Hieraan is niet direct een stelsel praktische voorschriften te onttelen, maar wel een aanzet tot een ethos dat voor een stabiele samenleving onontbeerlijk is. We werken de relevantie hiervan uit door, na de korte karakterisering van de notie deugd, twee benaderingen te schetsen die haaks staan op de deugdethische benadering: het *managerialisme* van bureaucraten (111) en het simplistische spreken van

populisten (iv). Wanneer brede segmenten van de samenleving in de ban van deze stromingen raken, ontstaat op termijn werkelijk een breuk met de traditionele waardenbeleving. Vanuit de problemen die deze ontwikkelingen aankleven, tekenen we het belang van de klassieke deugd matigheid in de publieke sfeer uit. Deze deugd draagt bij aan wat altijd centraal heeft gestaan voor middenklassers: orde en stabiliteit (v).

## 2. DEUGD ALS VOORTREFFELIJK MIDDEN

Aristoteles beschrijft deugd als een ‘karakterhouding die ons in staat stelt een keuze te maken’.<sup>4</sup> Die houding ontstaat in een groeiproces waarin extreme emoties worden gecultiveerd. Aristoteles geeft onder meer het voorbeeld van het spenderen van geld. Een goede omgang met geld ligt in tussen de uitersten spilzucht en gierigheid, waarin mensen zich door extreme emoties laten meeslepen. Tot een goede houding komt een mens na een vormingsproces, dat in principe het hele leven doorgaat. Zo’n cultivering van emoties, die inslijpt in de karakterstructuur, maakt mensen niet alleen beter maar ook gelukkiger.

Vanwege het juiste midden wordt de deugd menigmaal geassocieerd met middenweg of gematigdheid. Dit is niet terecht. De deugdzame houding is in termen van emoties een midden tussen extremen, maar zij leidt tot goede handelingen. Cultivering is namelijk iets anders dan afvlakking. De energie die in de emoties huist, gaat niet verloren, zij wordt gevormd, gestileerd, en daarmee op een voortreffelijke manier ingezet. Aristoteles schreef zijn deugdethiek voor de aristocratische klasse. De deugden zijn bij hem de eigenschappen van de maatschappelijke elite, die op geprononceerde manier invulling geeft aan het goede leven. Dit perfectionistische karakter is ook relevant voor deugden die traditioneel met de middenklasse zijn verbonden en nu voor een breed segment van de samenleving van belang zijn. We werken hiervan later een voorbeeld uit.

Het deugdzame leven krijgt vorm doordat vanuit de gevormde houding het verstand in de concrete situatie de juiste handeling bepaalt. Aldus bevat de deugdethiek een karakteristieke handelingsfilosofie. Goed handelen is niet het navolgen van regels, evenmin een abstracte gerichtheid op waarden, goed handelen behelst dat de algemene oriëntatie van de karaktergesteldheid in de concrete situatie wordt waargemaakt. De uniciteit van iedere situatie stelt eisen aan het verstand. Dit kan niet volstaan met het vaststellen van algemene regels, noodzakelijk is een praktische verstandigheid die algemene inzichten vertaalt naar de situatie. Zo ontstaat een complexe afstemming van emoties en praktische rationaliteit: zij worden van hun extreme karakter ontdaan en werken op elkaar in. De deugdzame hou-

ding stuurt de verstandelijke overwegingen, die uiteindelijk de oriëntatie tot werkelijkheid maken. Dit gebeurt niet vanzelf; het proces stelt serieuze eisen aan de mens en er zijn allerlei mogelijkheden tot ontsporingen. We bespreken twee voor ieder herkenbare ontwikkelingen, waarin op verschillende manieren de wisselwerking verstand-gevoel verloren gaat. Allereerst een te eng rationele benadering, en daarna een benadering waarin emoties domineren.

### 3. MANAGERIALISME

In de afgelopen jaren kenden met name organisaties in onderwijs en zorg een forse toename van een bedrijfsmatige managementtechniek, die met veel discussie gepaard is gegaan.<sup>5</sup> De handelingsfilosofie van de deugdethiek kan bijdragen aan genuanceerde articulatie van onvrede. Op zich is niets in te brengen tegen een zakelijke en efficiënte benadering die verspilling voorkómt. Maar de technieken hebben ook geleid tot een eng rationele benadering, waarin de betrokkenheid en inspiratie van mensen geen verwoording krijgt. Het gaat er louter om aan de efficiëntie maatstaven te voldoen en hiertoe worden de activiteiten uitgedrukt in meetbare categorieën: outputmeting en prestatie-indicatoren worden overheersende begrippen. De niet eenvoudig meetbare, maar wel wezenlijke zaken raken uit beeld. In de versmalling van de kwaliteitsdiscussie gaat de maatschappelijke opdracht verloren. Deugdethisch geformuleerd: de vraag welke cijfermatige targets worden gehaald, verdringt de vraag op welke wijze de (algemeen geformuleerde) maatschappelijke betrokkenheid in de concrete situatie kan doorwerken.

De verleiding te zwichten voor een eng rationele kwantitatieve benadering, zien we niet alleen in organisaties. Ook in grote beleidsmatige en politieke dossiers kan de cijferbrij de eigenlijke waarden en kwalitatieve dilemma's verdringen. Zo'n kille benadering wreekt zich vroeg of laat. Zij staat een inhoudelijke discussie over eigenlijke morele kwesties in de weg, en vervreemdt de mensen van de organisatie en de politiek.

### 4. POPULISME

Bij populistische politici zien we een beweging die in veel opzichten tegengesteld is. Hoe verschillend ook, allen pretenderen een directe band te hebben met het volk. Een belangrijke rol hierbij speelt het mobiliseren van en appelleren aan emoties, van naïeve sentimenten (als in het gematigde patriottisme van Trots op Nederland) tot onderbuikgevoelens. Populisten hebben doorgaans geen hinder van reflectieve bemiddeling van de pri-

maire impulsen. Fortuyns ‘Ik zeg wat ik denk’ staat niet ver af van ‘Ik zeg wat ik voel’. Het bespelen van het emotionele register gaat overigens in een intrigerende combinatie samen met een hard zakelijke, zelfs technocratische benadering van vraagstukken (zie Verdonks oplossingsstrategie voor het fileprobleem).

Met deze constatering is het populisme niet bij voorbaat gediskwalificeerd. De Nederlandse vormen ervan respecteren de democratische en juridische spelregels. En het populisme kan in de verwoording van zaken die onmiskenbaar onder de mensen leven, een nuttige functie hebben. Zo is vaak gezegd dat Fortuyn en Wilders hebben bereikt dat mensen weer over politiek praten. Het is alleen wel te hopen dat in het gesprek dat deze politici genereren, nuchtere verstandelijke overwegingen een belangrijkere rol spelen dan in hun eigen bijdrage het geval is.

\* \* \*

In deze editie van *Christen Democratische Verkenningen* wordt op meer plaatsen aangeroerd dat angst en onzekerheid belangrijke impulsen van de hedendaagse middenklassers zijn. Het is aannemelijk dat de overheersing van engrationele benaderingen, ofwel emotionele impulsen, grondt in angst en onzekerheid. Onduidelijkheid over de gewenste kwaliteiten leidt ertoe dat iemand zich overlevert aan een kwantitatief vocabulaire. Wie onzeker is en zich bedreigd voelt, is eerder gevoelig voor het directe appel dat van emoties uitgaat. De simplificatie wordt eerder ervaren als opluchting dan als probleem. Maar onze korte bespreking maakte ook duidelijk dat beide benaderingen op termijn tot problemen leiden. We eindigen met een suggestie voor een meer gesofisticeerde benadering.

##### 5. MATIGHEID IN HET PUBLIEKE DOMEIN

Vanaf het begin van de geschiedenis van de deugdethiek hebben de kardinale deugden centraal gestaan: rechtvaardigheid, moed, verstandigheid en matigheid. Zij heten kardinaal omdat ieder deugdzaam handelen iets van elk bezit. Moedig handelen zonder rechtvaardigheid brengt het samenleven schade toe, moed zonder verstandigheid is dwaze agressie. Rechtvaardigheid zonder verstandigheid en matigheid ontaardt in naïef utopisme.

We besteden aandacht aan de kardinale deugd die in de recente herleving van de deugdethiek de minste aandacht krijgt, wellicht omdat men haar al te snel met braafheid en burgerlijkheid associeert: matigheid. In het publieke domein heeft deze deugd een belangrijke functie.

In de afgelopen decennia zijn de omgangs- en discussievormen verhard. Werden in de jaren zestig nog juridische stappen overwogen tegen de

kreet 'Johnson moordenaar', in 2008 besloot het Openbaar Ministerie het Kamerlid Wilders niet te vervolgen voor uitlatingen waarin de islam met het nazisme werd geïdentificeerd. Deze ontwikkeling weerspiegelt een bredere tendens.<sup>6</sup> Korte lontjes, plompe en onbehouwen uitlatingen op de hoek van de straat en internetfora waarop vrijelijk wordt gescholden: het zijn allemaal tekenen dat mensen harder tegenover elkaar staan.

In de discussie over de grenzen van het toelaatbare is met regelmaat te horen dat emoties en gevoelens van onbehagen geventileerd moeten worden. Als ze ondergronds doorwoekeren, richten ze op termijn meer schade aan. Het is de vraag of deze zorg de ongeremdheid in het publieke domein legitimeert. Met een hartenkreet die via de media, dus buiten een kleine overzichtelijke kring, publiek wordt gecommuniceerd, gebeurt iets. Iemand geeft, of hij dat nu wil of niet, of hij zich dat bewust is of niet, zijn uiting een kracht en pretentie mee. Van de andere mensen verwacht hij

*Primaire impulsen hebben hun verdiensten, maar ze kunnen onmogelijk leidraad zijn voor het publieke debat*

dat ze de uitingen serieus nemen en er iets mee doen. Tegelijkertijd heeft hij er geen vat op wat met de uiting gebeurt. Deze is onbeperkt toegankelijk en gaat een eigen leven leiden. Vanwege die combinatie van kracht en onbeheersbaarheid vereist publiek spreken een stijl

en retoriek die verfijnder en subtieler is dan een emotioneel poneren van de eigen meningen. Dat laatste nodigt niet uit tot reageren, tenzij op een even emotionele wijze. Dan komt het niet tot discussie maar tot een klakkeloos dumpen van meningen naast elkaar. Primaire impulsen hebben hun verdiensten, maar ze kunnen onmogelijk leidraad zijn voor het publieke debat. Zelfs als ze iets te berde brengen dat waar is, is het niet altijd moreel legitiem ze te uiten. Sommige dingen kunnen op bepaalde momenten beter niet worden gezegd. Dit onderscheid tussen particulier spreken in een beperkte kring enerzijds en publiek spreken anderzijds, wordt miskend door degene die bereid is iedere oprisping publiek te maken. Niet voor niets speelt het probleem sterk bij internetgebruik. Internet is een publiek forum, maar het besef daarvan is niet altijd aanwezig bij iemand die thuis achter zijn computer zit en in de fysieke beslotenheid van zijn zolderkamer zit te typen.

Bij de formulering van deze eisen kan de klassieke deugd matigheid goede diensten bewijzen. Zij heeft niet alleen betrekking op de beteugeling van lichamelijke genoegens, maar op de ordening van het gehele strevingleven. Dat impliceert een sterk esthetisch aspect. Het gaat er in deze deugd niet om de irrationele opwellingen gewelddadig te onderdrukken,

zoiets leidt tot frustratie. De energie wordt gekanaliseerd in een vorming van de impulsen, vanuit een gevoel voor maat, dat ingeeft wat in de situatie gepast is. De ervaring van ongemakkelijkheid met andere culturen hoeft niet ongegeneerd te worden geuit, zij kan op veel manieren krachtig naar voren komen. Verontwaardiging met polderende politici hoeft niet tot een scheldpartij te leiden, de onvrede is ook gestileerd te uiten, en dat komt zeker zo krachtig over. Laat cabaretiers en cartoonisten grenzen aftasten (wat ze doorgaans op een stilistisch markante manier doen) en daarbij af en toe uit de bocht vliegen. De stabiliteit van de samenleving is erbij gebaat dat een breed segment van de samenleving matigheid betracht.

---

*Noten*

- 1 Aristoteles, *Politics*, vertaald door H. Rackham, Londen, 1967 (oorspr. 1932), 1295125ev.
- 2 Civis Mundi Jaarboek februari 2006, *Nederlandse en Vlaamse identiteit. Betekenis, onderlinge relatie en perspectief*.
- 3 Persbericht scp *Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Kwartaalbericht 2008 / 1 [www.scp.nl/publicaties/persberichten/9789037703849.shtml](http://www.scp.nl/publicaties/persberichten/9789037703849.shtml), bezocht 2 juli 2008.
- 4 Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, vertaald door C. Pannier en J. Verhaeghe, Groningen, 1999.
- 5 Zie ook: Gabriël van den Brink, Thijs Jansen en Dorien Pessers, *Beroepszeer*. Zomernummer van Christen-Democratische Verkenningen 2005. Amsterdam: Boom (2005).
- 6 Stokkom, B. van, *Mondig tegen elke prijs. Het vrije woord als fetisj*. Boom, Den Haag, 2008.